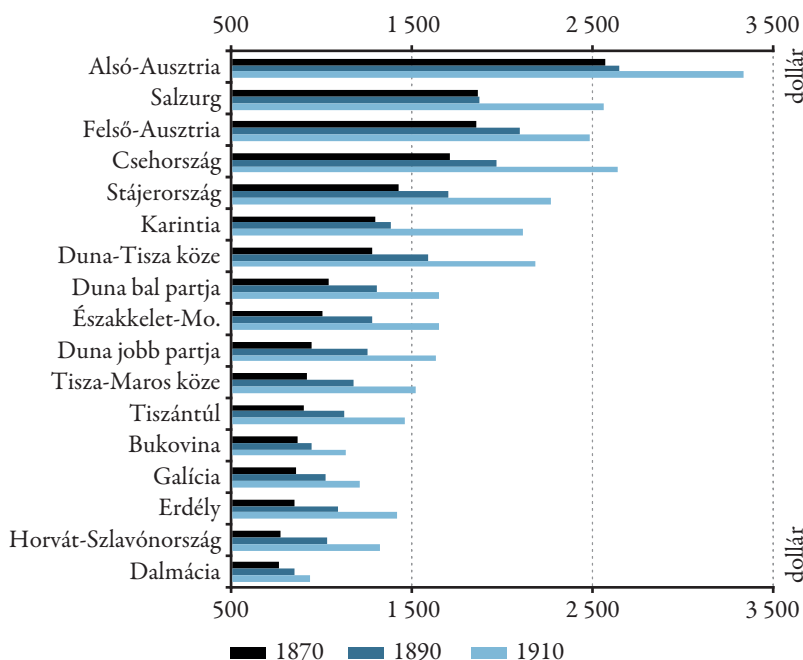

23. TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK MAGYARORSZÁGON TRIANON ELŐTT ÉS UTÁN

Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt

Magyarország az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP/fő) tekintetében 1880–1910 között jelentős fejlődést mutatott (74. ábra). A dinamikus növekedés azonban jelentős – és a közelmúltig alábecsült – területi differenciáltsággal is járt. Míg a centrumok és perifériák területi elhelyezkedése viszonylag stabil maradt Magyarországon a dualizmus korában, a köztük lévő különbségek érdemi változást mutattak.

74. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása a Monarchia tartományaiban 1870-1910 között.

Megjegyzés: A nemzetközi dollár vagy Geary–Khamis-dollár egy elvi pénzmennyiség, melynek vásárlóereje pontosan ugyanannyi, mint adott időben az Amerikai Egyesült Államokbeli dolláré, tehát tulajdonképpen amerikai dollár vásárlóerő-paritáson átszámítva.

Forrás: Saját szerkesztés Schulze (2007) alapján, konstans Geary-Khamis dolláron

A növekvő írni-olvasni tudás, az infrastrukturális fejlődés és az ipari adóbevételek mezőgazdaságiakhoz mért növekedése ellenére a stagnáló-romló fajlagos agrármutatók szociális és strukturális válságra, az intenzifikáció elmaradására utalnak (75. ábra). A napszámra kényszerülő kisbirtokosok aránya nőtt, a nem agráriumból élő keresők aránya csak öt százalékpontot emelkedett 1900-1910 között, így az agrárium deklaszszáltjai nem tudtak magasabb hozzáadott értéket termelő ágazatokba, így pl. az iparba vagy a kereskedelembe átrétegződni. A kapitalista gazdaság természetes fejlődésmenetének következményeként viszont az egy főre eső települési jövedelem és vagyon eloszlásának, a vasúttól mért távolságnak és az írástudási szintnek a területi egyenlőtlenségei a kezdeti növekedés után 1910-re csökkentek. A kormányzat – liberális gazdaságpolitikájából fakadóan – területspecifikus támogatásokat csak 1900 után kezdeményezett.

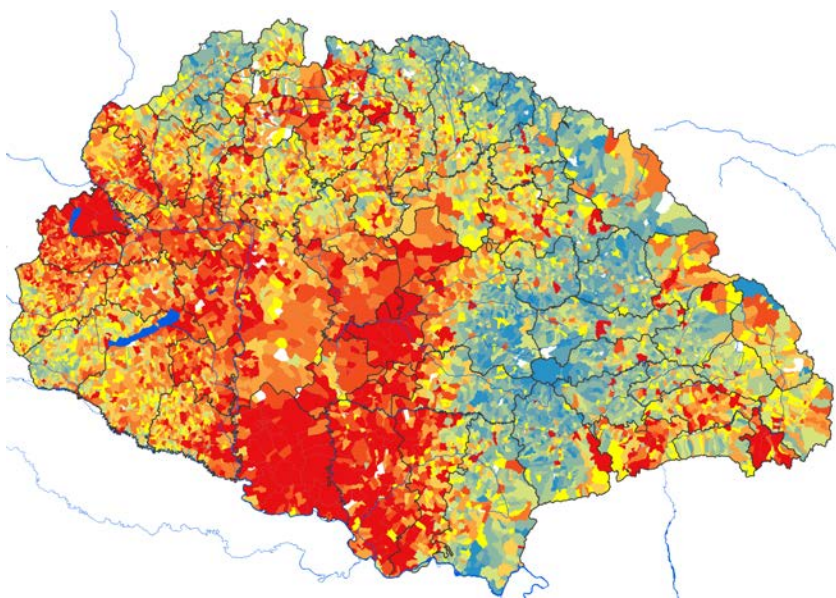
Települési	Egy holdra jutó tiszta föld-jövedelem K-ban*	Egy főre jutó tiszta föld-jövedelem*	Egy főre jutó hasznos terület (kh)*	Legközelebbi vasútállomástól mért távolság (km)	Írni-olvasni tudók aránya	Háziiparban foglalkoztatottak aránya 100 főre
Átlag, 1910	6,26	16,64	3,38	8,59	0,51	0,33
Átlag, 1880	6,00	19,69	4,31	25,00	0,30	0,31
Átlag, 1865	5,80	17,20	4,10	65,53	na	na

Települési	Állami direkt adó 1 főre (K)	Települési vagyon 1 főre (K)	Települési bevétel 1 főre (K)	Állami direkt adó a tiszta föld-jövedelem-hez mérve	Napszámra kényszerülő kisbirtokosok a föld-birtokosokhoz mérve	Nem agrárkeresők aránya
Átlag, 1910	12,91	29,67	6,22	1,05	0,65	0,21
Átlag, 1880	6,382	13,15	1,36	0,42	0,27	0,17

75. ábra: A fejlettségi vizsgálatba bevont indikátorok fajlagos értékeinek változásai 1880–1910, 12500 település adatai alapján.
Forrás: KSH adatok alapján saját számítás.

Mivel a regionális léptéknél finomabb GDP felbontás e korra nem számítható, így az egyenlőtlenségek és fejlettségi szint finomfelbontású vizsgálata egyedi indikátorokból képzett kompozit mutatókon keresztül lehetséges (pl. az 52. ábra, vagy az ún. HDI).

Az 76. ábra indikátorai alapján készített kompozit területi fejlettségi térkép alapján a fejlettség a XVIII-XX. században a Pozsony–Buda (Duna) tengely mentén koncentrikusan csökkent. Így a földrajzi irodalom által hangoztatott nyugat-keleti és észak-déli lejtő képe 1910-ben csak a mai országterületre vetítve igaz. A periférikus térségek elhelyezkedése 1880-ban és 1910-ben is hasonlított, és egybeesett a szlovákság, ruszinok, románok dominálta etnikai régiókkal. Erdély közjogi egyesülése Magyarországgal sem jelentette annak gazdasági integrálódását 1910-re – a Szászföldet és Kolozsvár vidékét kivéve alulfejlett maradt. A németység kifejezetten fejlett területeken összpontosult már 1880-ban is, a délvidéki szerbek mutatói javultak a Monarchia idejében.

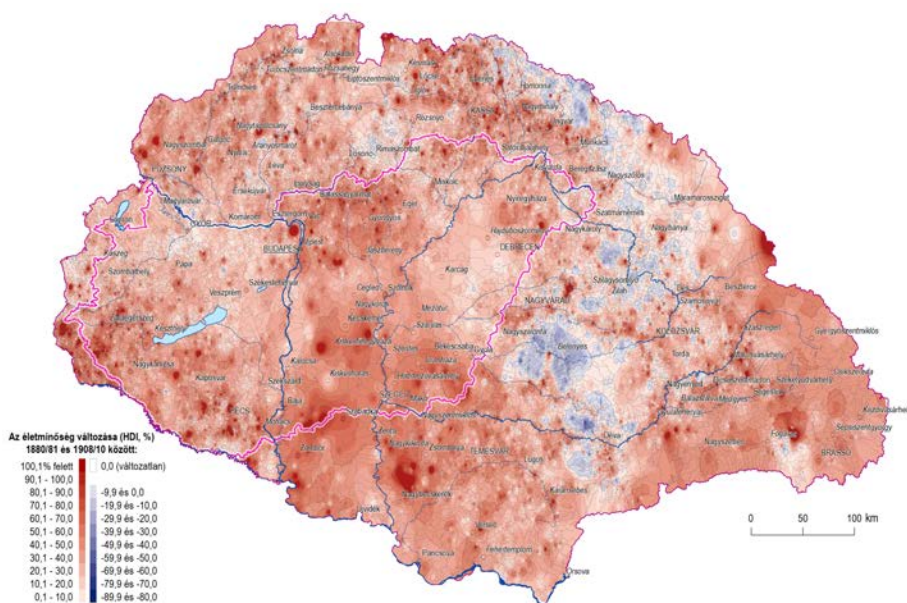
76. ábra: A kompozit fejlettség területi mintázata 1910-ben 15 (27) indikátor alapján. Megjegyzés: A pirosabb árnyalatok magasabb fejlettséget, a kékebb árnyalatok alacsonyabb fejlettséget jelölnek.

Forrás: Saját számítások alapján

A centrumok a perifériáktól több esetben markáns „törésvonalak” mentén különültek el: magyar–román és magyar–szlovák viszonylatban ezek épp a majdani határok közelében húzódtak, a nyelvi kontaktzóna mentén. Itt a fejlettségi viszonyokban érzékelhető törésvonal szinergikusan hatott az etnikai problémákra. Az ország területi fragmentálódása

társadalmi-gazdasági dimenziók mentén tehát még a trianoni határok meghúzása előtt megkezdődött.

A fejlettség területi dimenziója tehát hasonló súllyal esik latba a dualizmus korában, mint a választójogi, nyelvi és földkérdés jól ismert (nem feltétlenül területspecifikus) problémái. Jelentős elmozdulások 1880 és 1910 között a fejlettség területi mintázatában nem voltak, csak a Székelyföld és a Délvidék déli része közeledett (77. ábra). A szakirodalom szerint a területi mintázat megváltozása 30 éven belül még rendszerszintű szerkezeti-politikai változások esetében sem várható.

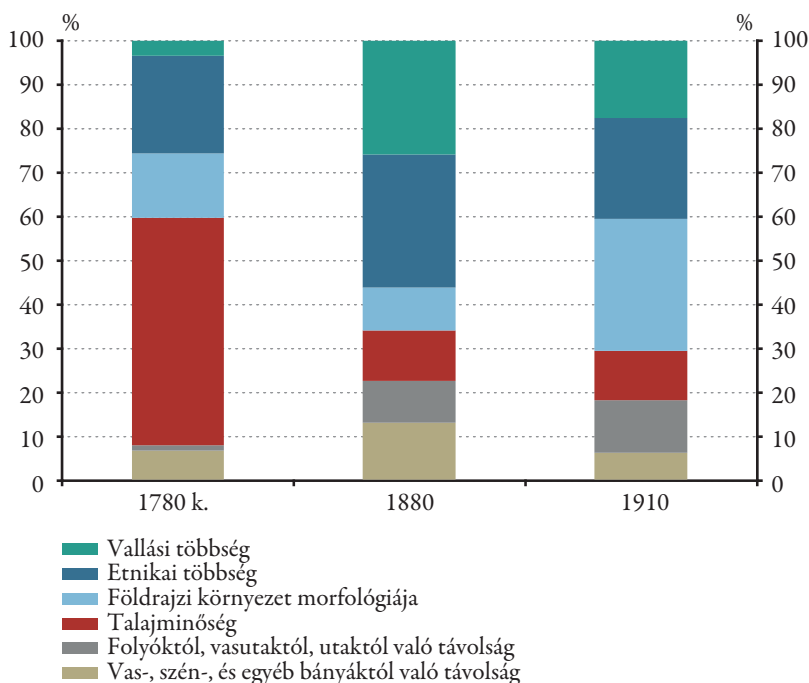
77. ábra: Az életminőség index változása 1880 és 1910 között.

Forrás: Saját számítások

A települési adatokból számolt országos fejlettségi szintek összevetése alapján 1880-1910 között nem nőtt a fejlettség, és nem volt konvergencia sem: a perifériák közül Kárpátalja és Nyugat-Erdély lemaradása nem csökkent, így a Felvidék felzárkózása nem ellensúlyozta ezt. Korábban, 1780-1880 között, mind a fejlettség, mind a konvergencia nőtt.

A különböző időszakokban vett fejlettségi szintek mozgatórugóinak vizsgálata magyarázatot ad arra, a növekedést meghatározó tényezők

szerpe hogyan alakult (78. ábra). A természeti környezet szerepének erősödése az agrárszféra fellendülésére utal, a nyersanyagtól és közlekedési vonalaktól való távolság jelentőségének csökkenése 1880-hoz képest pedig a modernizációs vívmányok széles körű elterjedésére. Míg 1780 és 1880 között a nyelv fejlettséget differenciáló szerepe fokozódott a magyarok és németek javára, 1880-1910 között a vallási-etnikai viszonyok (vidéken földrajzilag determinált) szerepe is csökkent a fejlettségi szint alakulásában.

78. ábra: A természeti, társadalmi és gazdasági tényezők súlyának változása a fejlettség alakításában, 1780–1910.

Forrás: Saját szerkesztés Földvári Péter számításai alapján

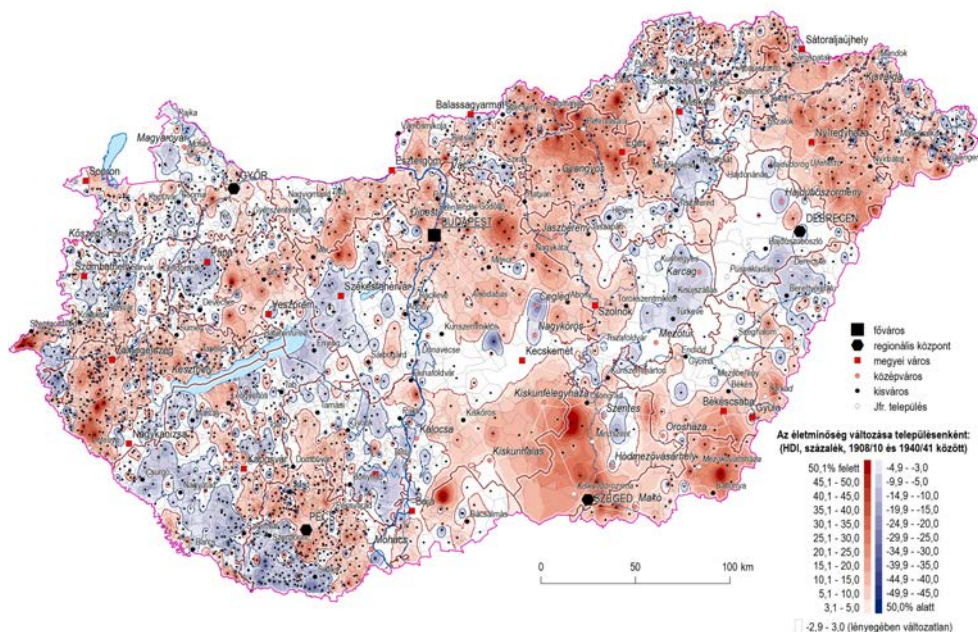
A település nagyság már 1750 körül is fontos differenciáló tényezője volt a fejlettségnek, ez ahogy Trianon előtt 1910-ben, úgy Trianon után 1941-ben is megmaradt. A két világháború közti időszakban a városok adó alapján számolt életszínvonala nőtt, függetlenül az új határtól való távolságuktól, míg a falvaké csökkent 1910-hez képest (79. ábra).

Településtípus*	Határ menti területen (határtól legfeljebb 25 km-re)				Nem határ menti területen (határtól 25 km-nél távolabb)			
	1910	1941	Különbözet		1910	1941	Különbözet	
			érték	%			érték	%
Életszínvonal (FHTT, pengő)								
Városok	11,63	15,15	3,52	130,3	16,12	22,07	5,95	136,9
Falvak	7,24	6,93	-0,30	95,8	7,65	7,50	-0,15	98,1
Életminőség (HDI)								
Városok (1-6)	0,569	0,577	0,009	101,5	0,625	0,609	-0,016	97,4
Falvak	0,507	0,524	0,017	103,3	0,523	0,537	0,013	102,6

79. ábra: Az életszínvonal és az életminőség változása a városokban és a falvakban a trianoni országterületen a határtól mért távolság függvényében, 1910–1941.

Forrás: GHA, MÉTA, ArcMap, saját számítás és szerkesztés. Az FHTT a direkt adókon alapul, a GDP-t helyettesíti, a HDI egyik komponenseként.

A kompozit mutató (HDI) esetében azonban a kép már kedvezőbb a vidékre nézve, a falvak életminősége nőtt, a városoké stagnált, a határmenti fekvés nem rontott helyzetükön (80. ábra). Divergencia a regionális központok és a középvárosok szintjén volt, a többi hierarchiaszintet a konvergencia jellemezte 1910-1941 között. A városok közti konvergencia nagy volt a Dunántúlon, de helyzetük nem javult, míg a Dunán innen nőtt az országosan alacsony HDI és stagnáltak a különbségek. A falvak HDI-értéke minden nagytájon konvergált: a fejlettségi szintet tekintve a Dunán innen javulás volt mérhető, a magasabb HDI-indexű Dunántúl stagnált. A teljes településállományt tekintve a HDI mindenütt nőtt, a differencia csökkent a nagyrégiókban. Országosan a falvak esetében nagyobb konvergencia mérhető növekvő HDI mellett, mely 1941-re elérte a városi szintet, a városokban stagnált a HDI és kisebb volt a konvergencia.

80. ábra: Az életminőség index változása 1910 és 1941 között.

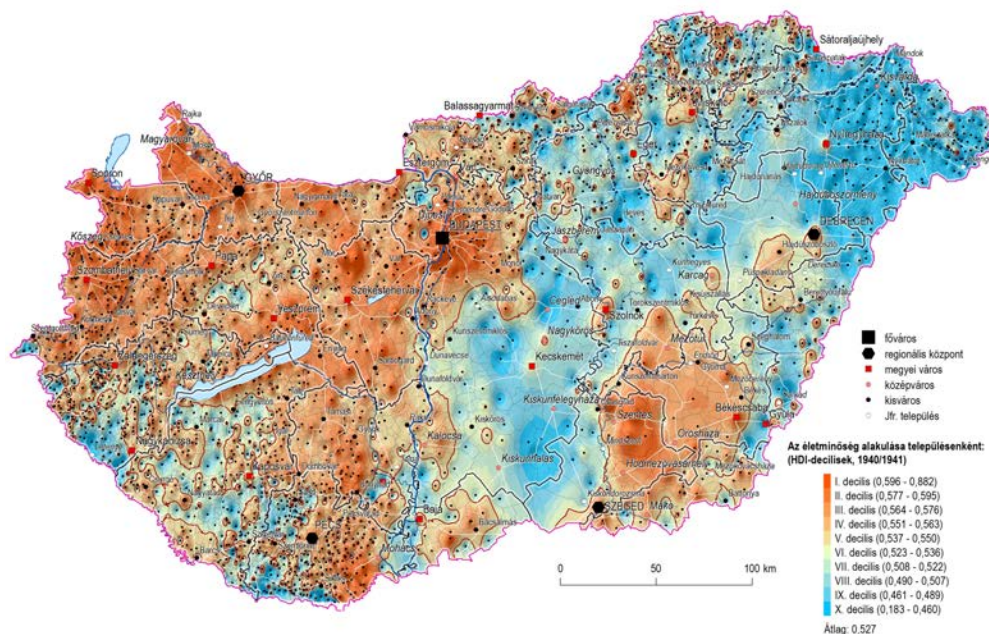
Forrás: Saját számítások

A Tiszántúl 1930 táján veszítette el 1910-ben még kedvező pozícióját, ami több okra vezető vissza: a világgazdasági válság, a gabonaárak összeomlása, a Monarchia piacainak elvesztése az 1920 utáni protekcionista fordulat során, de szerepet játszott a határhúzás is. Itt egyébként 1920 előtt is jelentős volt a városhiányos területek aránya, melyek korreláltak a perifériák elhelyezkedésével, tehát nem Trianon volt az elsődleges oka helyzetüknek (81. ábra).

A Duna-Tisza közének felemelkedése folytatódott, szemben a Vajdasággal, mely 1930 után hanyatlott. Az 1910-ben periferikus Északnyugat-Szlovákia fellendülése 1930 táján kezdődött, ezzel párhuzamosan megindult a transzverzális vasút (Léva-Kassa-Ungvár-Nagyvárad-Arad szakasz) magyarlakta és 1910-ben még fejlett sávjának hanyatlása is.

Az adó alapján számolt életszínvonal összefüggőbb területen vidéken a Balaton környékén, a népi németek dominálta Tolnában, a hírhedt Viharsarokban és az iparosodó területeken (Oroszlány-Mór-Dorog, Ózd) javult. A városokban Szeged és a főváros kisugárzása volt kedvező. Az ország nagy részén viszont romlott a helyzet.

A kompozit HDI nőtt a Nyírségben, Pest megyében, a Dunántúli-középhegységben, Pécs és Szeged környékén és a Viharsarokban és Zalában. Viszont a mutató járásszinten divergált a hírhedt Ormánságban és a Cse-reháton, a Sárreuten, a Tisza-tó környékén és több nyírségi járásban – az adóbevételek alapján kedvezőnek ítélt Ózd-Putnok és Mór térségében is – azaz a mai perifériákon. Az itteni fejlődési göcök hatása tehát nem sugárzott ki környezetükre, a növekedés nem szervesült.

81. ábra: Az életminőség index topográfiaja 1941-ben.

Forrás: Saját számítások

Felhasznált irodalom:

Egri, Z. (2023). Mobilitás és perzisztencia a hazai települési szintű jövedelemegyenlőtlenségi folyamatokban, 2012–2019. *Területi Statisztika*, 63(1), 3–37.

Papp, I., Péntes, J., F. Romhányi, B. & Demeter, G. (2022). *A fejlettség regionális mintázatának változása 1330–2010 között a Kárpát-medencében*. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 6, 229–262.

Pénzes, J. (2014). *Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek*. Didakt Kiadó.

Rónai, A. (1993). *Közép-Európa atlasz*. Szent István Társulat - Püski Kiadó.

Schulze, M. S. (2007). *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*. (LSE Working Papers no. 106/07). Department of Economic History, London School of Economics.